

Evropski dan spomina
Turjak, 28. avg. 2014

Spoštovani gospod župan, prvi mož tukajšnje občine!
Spoštovani gospod predsednik republike!
Spoštovani cerkveni, politični, kulturni in drugi zastopniki, predstavniki medijev, dragi prireditelji in vsi vi, spoštovani udeleženci!

Nedavno sem bral še enega iz vrste člankov, ki se občasno pojavljajo in nasprotujejo obhajanju Evropskega dneva spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. Osnovna misel v njem je bila, da ne moremo in ne smemo primerjati nacizma in komunizma. Ne toliko zaradi različnosti grozodejstev, ki sta jih zakrivila in ki jih noben poštenjak ne more zanikati, temveč zaradi njunih različnih ciljev in idejnih osnov, saj je v DNK-ju nacizma zapisan genocid na rasni osnovi, medtem ko je komunizem uničeval razredne in politične sovražnike.

No, pri utemeljevanju svojega stališča pa je ravno avtor, ko je analiziral točke, po katerih se razlikujeta, primerjal oba totalitarizma.

Ne bom se spuščal v razmišljanje, ali so trije totalitarizmi, ki nas najbolj zaposlujejo, fašizem, nacizem in komunizem, med sabo res bistveno različni. Vsi trije imajo v svojih genih odklanjanje demokracije, nasilnost, kult voditeljev, zavračanje temeljnih prvin krščanstva, malikovanje "svojega" in zaničevanje "tujega" - zlasti naroda, razreda.

Evropski dan spomina ima vso pravico, da primerja, vendar ne izenačuje totalitarizmov. Spominja pa se vseh njihovih žrtev; opozarja na "morje bridkosti", ki so ga povzročili; na tragične posledice, ki so ostale za njimi; spodbuja k budnosti, da v svetu in med nami prepoznavamo prvine totalitarizma, ki jih ne smemo prenašati ne v svetu ne v naši družbi ne pri samih sebi.

Kdo bo rekel: ne moreš tega primerjati z dejstvom, da so nekateri ukradli državo in narodno premoženje, zaprli voditelja opozicije, da obvladujejo upravo, medije in sodstvo, itd., a vendar: popadljivost v številnih družbenih omrežjih, nestrpnost, diskvalifikacija tudi le možnih nasprotnikov niso doma le na enem izmed političnih koncev in niso znak zrele demokracije. In to ne od danes, dovolj je prelistati politično kroniko tako imenovanih liberalnih in tako imenovanih klerikalnih preklanj pod "staro Avstrijo".

Po vsem svetu se politiki kregajo, v Italiji, na primer, izredno slikovito, a v večini primerov jih potem lahko zalotiš na skupni kavici ali v normalnem klepetu ter pri sklepanju kompromisnih rešitev. Ne tako mi Slovenci. Zamere so pri nas velikokrat dosmrtno. Po plazu psovka je vzpostavitev pragmatičnega dialoga na moč težavna. In tudi s temi besedami sem si verjetno nakopal nekaj zamere ...

Posledica totalitarnega komunističnega režima in neverjetno obsežnega nastopanja politične policije so na Slovenskem tudi veliko medsebojno nezaupanje, pomanjkljiva demokratična kultura in negativen odnos mnogih do države, politike, volitev, kot da bi ne šlo za skupne zadeve in za pravico ter dolžnost, da delamo za skupno dobro. Slabo spričevalo za družbo je, da se polovica ali več upravičencev ne udeleži volitev in referendumov, potem pa le kritizira.

A vrnimo se k Evropskemu dnevu spomina na žrtve totalitarizmov.

Evropski parlament je z Resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmu 2. aprila 2009 med drugim predlagal 23. avgust, torej obletnico pakta Ribentropp - Molotov, ki je bil leta 1939 uvod v drugo svetovno vojno, za vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. Totalitarizmov ni razvrstil po grozovitosti, nasprotno, pojasnil je, da je z vidika žrtev vseeno, kateri režim jih je prikrajšal za svobodo, jih mučil ali ubijal. Dodal je, da se je treba spominjati tistih, ki so dejavno nasprotovali totalitarni vladavini in bi morali zaradi svoje požrtvovalnosti, zvestobe idealom, časti in poguma imeti mesto v zavesti Evropejcev kot junaki totalitarne dobe.

Resolucija evropskega parlamenta poudarja pomen ohranjanja spomina na preteklost, o kateri pa pri nas marsikdo pravi, naj jo vendar prepustimo pozabi ali pa izključni domeni poklicnih zgodovinarjev. Brez resnice in spomina pa ni sprave, je nekajkrat pribito v resoluciji, glede samih zločinov, ki jih je zagrešil komunizem, pa evropski parlament trdi, da je končni cilj njihovega razkritja in ocene, a tudi obsodbe krivcev, sprava, ki jo je mogoče doseči s priznanjem odgovornosti, prošnjo za odpuščanje in spodbujanjem moralne preнове.

Te besede veljajo tudi nam Slovincem, našim medsebojnim odnosom in našemu razmerju do nekaterih sosednjih narodov.

Žalostno pravico imamo, da smo protagonisti Dnevoev spomina, saj so nam fašizem, nacizem in komunizem zadali rane, ki se še vedno niso povsem zacelile.

Ne bom govoril o 25-letnem trpljenju Slovencev pod fašizmom v Italiji, čeprav bi mi bilo to najlaže in bi bilo najmanj problematično.

Tu, na Turjaku, kličejo k razmišljanju nekdanja in današnja "tragična razdeljenost slovenskega naroda", ki se seveda še kako pozna tudi v zamejstvu in zdomstvu; krvava leta vojne, revolucije, kontrarevolucije, državljanske vojne; povojni poboji in policijski režim; desetletja enoumja, monopola vsakršne politične, gospodarske, sodne, vzgojne, medijske pristojnosti, zapostavljanja vernih in drugače mislečih, zakrivanja ali maličenja resnice o preteklosti.

Ne gre za usklajevanje več resnic, temveč za iskanje čim celovitejše resnice.

Očitki o revizionizmu niso znanstveni, temveč politični očitki, saj vsaka veda preverja svoje stare izsledke. Dejstva so sveta, a interpretacije vsaka generacija postavlja pod kritično lečo.

Zgodovinska stroka mora uživati akademsko svobodo, mora pa biti tudi nekoliko ponižna. V raziskavah o žgočih temah polpreteklosti so marsikaj razkrili tudi predstavniki drugih strok, časnikarji, amaterski raziskovalci - od vloge TIGR-a do zamolčanih osebnosti iz naše preteklosti; od prikaza začetkov revolucije do povojnih pobojev; od početja Ozne, Udbe in Službe državne varnosti do spominske literature.

V okolju, v katerem niso redki avtorji, ki v svojih virih celo nevšečnih poklicnih zgodovinarjev ne navajajo, bi bila ob seveda dolžni kritičnosti na mestu večja odprtost za dejstva, da katerih se uradna znanost ni znala ali hotela dokopati, nanje pa so opozorili drugi.

Toliko bolj je vredno priznanja zadržanje uveljavljenih zgodovinarjev, ki so znali izpopolniti in korigirati svoja že objavljena dognanja. Naj tu navedem le rajnega dr. Toneta Ferenc, ki je s študijo *Dies irae* leta 2002 celovito predstavil dogajanje, ki se je septembra 1943 zgostilo ravno tu na Turjaku za vaše straže in v Grčaricah za četnike s tragičnimi epilogi, torej partizanskimi poboji ujetnikov: za ranjence na samem Turjaku, nato v Velikih Laščah, Mozlju, Grčaricah, Máčkovcu, na Travnih gori in drugje. Na koncu knjige ima seznam 589 umorjenih.

Na uvodnem mestu je Ferenc natisnil faksimile rokopisa svoje poezije iz maja 1995 *Rekviem*. Na začetku pravi, da ne bo praznoval ne 40-letnice konca vojne ne zmage, temveč se bo doma zaprl in molil za Slovence. Naj navedem drugo kitico:

Za njih bom molil, ki so nekoč
bili rdeči, beli, plavi
in vsak v svobodo svojo zroč
izginili v gorja poplavi.

In če sem navedel enega izmed starejših zgodovinarjev, moram tu poudariti, da si zaslug za razkrivanje zamolčanega, za sočutni odnos do žrtev, za iskanje sprave na temelju "resnice in spomina" niso pridobili le pričevalci in raziskovalci v emigraciji in deloma v zamejstvu, ki so s tem dolga desetletja izpolnjevali posebno poslanstvo, tudi ne samo tisti v matici, recimo iz cerkvenih krogov in okoli Nove Slovenske zaveze, ki so sami okusili tragične dogodke in zdržali vse pritiske, temveč tudi hčerke in sinovi partizanskih borcev ter povojnih funkcionarjev. Želja po resnici in pravici ima mnogo bivališč, ekskluzivizem pa jo lahko zamori.

Resolucija evropskega parlamenta spodbuja k raziskavam, zbiranju dokumentov in pričevanj, zahteva dostopnost arhivov, upoštevanje vseh zgodovinskih vidikov sodobne Evrope, pri čemer poudarja, da noben politični organ nima izključne pravice do razlage zgodovine, kot bi tudi parlamenti ne smeli vsiljevati uradnih političnih razlag zgodovinskih dejstev.

Vendar, ali to pomeni, da je odgovorna za drugačen pogled na preteklost in za spravo le civilna družba, ne pa tudi politika? Nikakor ne! Gotovo na odnos do preteklosti vplivajo zadeve, ki se vlečejo iz preteklosti in se v letih po demokratizaciji niso uredile. Mislim na dejansko oblast na mnogih področjih. Če bi se to normaliziralo, bi večji del napetosti upadel.

A potem je tu specifično vprašanje med slovenskega spopada med vojno in krvavih obračunov po njej.

Državni zbor je nekajkrat skušal poseči v smeri sprave, a ni bil posebno uspešen. Tudi sam sem izkusil dokaj odprta stališča v zasebnem razgovoru, ki pa so splahnela v javnih nastopih pred razgretimi aktivisti.

Vojni in drugi zakoni še ne jamčijo za dostojanstvo in enakopravnost preživelih iz obeh taborov, ne le vojakov, tudi civilistov in njihovih svojcev. Obeh taborov, kajti vsa ta naša zgodovina je skupna dediščina nas, ki je nismo doživljali, in generacij za nami, zato se nam predstavlja tudi kot naloga.

Jasno bi bilo treba obsoditi totalitarizme in vse zločine, pa naj jih je zagrešil ta ali oni.

Najti in dostojno bi bilo treba pokopati vse žrtve, jim vrniti ime in čast. Sprehod med "kištami" kosti in lobanj v stranskem rovu Hude jame je grozljiv, misel na tiste, ki še čakajo na dvig iz jaška in iz drugih morišč ter spoštljiv pokop pa srhljiva.

Uradno bi bilo treba odvezati od zarote molka storilce in priče vseh zlih dejanj.

Izvesti bi bilo treba preiskavo o uničevanju in o nahajališču odtujenih arhivov.

Simbolične spravne pobude ne smejo biti vsiljene, temveč morajo dozoreti v dialogu, drugače niso učinkovite.

Aktivnejšo vlogo v delu za objektivnejše poznavanje zgodovine in za spravo bi pričakovali od šole in medijev.

Cerkvi ni treba čakati na takšna ali drugačna vabila, da se, kjerkoli se ji to zdi primerno, spomni padlih in pobitih ljudi dobre volje oz. vseh, ki so molitve potrebni.

Vse to bi bilo lažje izvedljivo, če bi se v kolektivni zavesti spremenil odnos do preteklosti. V zadnjih letih smo brali ali poslušali številne predloge o tem, kako priti do sprave ali "konca državljanske vojne". O tem se govori na letnih komemoracijah v Kočevskem rogu, o tem so pisali teologi, misleci, veterani, politiki. Odmevnih, a ne dovolj za odločen premik, je bilo sedem "preprostih resnic o času usodnih delitev" in šest "praktičnih korakov" za ustvarjanje nove enotnosti med Slovenci, ki jih je leta 2009 formuliral Janez Janša v spisu Kultura življenja namesto kulture smrti.

Tudi sam bi postavil na prvo mesto ugotovitev, da se je vse začelo z zahrbtnim napadom sil Osi na Jugoslavijo, s kruto okupacijsko politiko v okviru spopada, ki je zadobil svetovne razsežnosti. Sosedom, ki so to izpeljali, smo ne le odpustili, temveč smo na njihova grozodejstva v glavnem celo pozabili. Med nami pozabe ni, prošenj za odpuščanje in odpuščanja pa je malo.

Z Italijo je Slovenija uspela napisati skupno zgodovinsko poročilo o najbolj spornem zgodovinskem obdobju sosedstva, poskušala je s Hrvaško in Avstrijo. Ali tega Slovenci med sabo, o naših najbolj bolečih točkah, ne bi bili sposobni storiti?

Da je bil upor proti krivičnemu napadalcu, ki ti grozi z izničenjem, upravičen, je stališče, ki ga je takrat sprejela vsa Evropa. Le načini in skrb za posledice so bili različni.

Da je vodstvo komunistične partije izkoristilo narodovo stisko, da bi s krvavo revolucijo izpeljalo svoje utopične načrte; da je pri tem prevaralo ljudi, ki so iskreno verjeli v nujnost upora iz narodnih razlogov; da se je posluževalo podlih metod; da je s prettno smrti zahtevalo zase monopol odpora - brez upoštevanja vsega tega ne moremo razumeti bratomornega spopada.

Pravzaprav bi morali proti prevari prvi protestirati bivši borci, ki so se takrat odločali s čistimi nameni in so bili potegnjeni v vrtimec državljanske vojne.

Samoobramba je namreč v stiski dovoljena. Razpravljati pa se da o njenih oblikah in okvirih. Ker smo na Turjaku, ni odveč opozoriti, da tragedije, ki se je odigrala tu in v Grčaricah, niso zakrivili le italijanski topničarji in partizanski napadalci, ki so kratki čas brezvladja po italijanski kapitulaciji izkoristili za fizično izničenje političnih nasprotnikov, medtem ko so nekateri na obeh straneh upali v dogovor in skupni nastop proti novemu zavojevalcu. Šlo je tudi za dolgoročno posledico neenotnosti protikomunističnih struj, sporov o bodoči unitaristični ali do posameznih narodov spoštljivi ureditvi Jugoslavije, nesposobnosti begunske vlade zaradi srbsko-hrvaških sporov itd.

Po pobojih, ki so sledili Turjaku in Grčaricam, je bilo "preveč prelite krvi", da bi lahko prišlo do pomiritve. Nemci in nekateri njihovi pomočniki - kajti bilo jih je nekaj - pa so poskrbeli, da tudi v zadnjih mesecih pred koncem vojne protikomunistični tabor ni zmozel dejanja, ki bi zahodnim zaveznikom pokazalo njegovo pravo razpoloženje, pa čeprav je vodstvo stalno zagotavljalo, da je z Londonom vse urejeno.

Zakaj naj bi bilo protikomunistični strani težko priznati, da so vodilni storili tudi napake in da so bile razne oblike samoobrambe izhod v sili, po takratnem spoznanju manjše zlo v izjemni stiski? Saj nihče ni bil rad na domobranski prisegi, ne glede na pravni pomen, ki ji ga pripisujemo, in Narodni odbor je pred koncem vojne pomenljivo spremenil domobrancem ime v Slovensko narodno vojsko ter ji določil svoje vodstvo.

Pri odločitvah posameznikov bi morali upoštevati njihove osebne motivacije in okliščine, v katerih so se znašli, pravično pa bi morali tudi obravnavati pokrajinske razlike, saj je bil položaj na Štajerskem in Gorenjskem drugačen kot v Ljubljani, da o pregovorni različnosti Primorske, ki je imela za sabo že 23 let zatiranja in je le čakala, ko bo prižgal baklo upora, ne govorimo.

Vživljanje v drugega in v druge predele slovenske domovine pa seveda obvezuje vse, ne le prebivalce nekdanje Ljubljanske pokrajine, ki je doživela najhujše oblike med slovenskega spopada.

A z nasiljem je nekdo kot prvi začel in "prepad kliče prepad". Nasilje, sicer v različni količini, je bilo potem na obeh straneh, čeprav za poveljne poboje ni ustreznih primerjav. Do izvensodnega poboja partizanskih ujetnikov je zadnje dni vojne prišlo tudi nedaleč od tega gradu, vendar na nemški ukaz in brez poznejših zlorab njihovih trupel.

Zaslужni borec za slovensko državo, aktivist OF, interniranec v Dachavu Franc Jeza, ki je po vojni pobegnil na Zahod, je v Trstu večkrat opozarjal, naj pri obravnavanju žrtev ne pozabimo na vlake, namenjene v lagerje, natrane z zaporniki - ki pa niso bili le partizanskega izvora - a jih je kak slovenski policist obravnaval kot živino.

Na tista leta bi morali gledati kot na neznansko tragedijo, do žrtev in svojcev pa gojiti sočuten odnos. Odpovedati se moramo žaljivim izrazom, ki vnaprej onemogočajo pogovor. Naravno je, da bo še naprej vsakdo častil sebi bližje mrtve in se spominjal zla, ki ga je doživela njegova stran, vendar naj bi to potekalo brez izključevanja trpljenja drugih. Vsi sodijo v naše narodno občestvo.

Ali bo leto 2015, leto 70-letnice konca vojne, a tudi pobojev, v celoti leto ločenega spominjanja, ali bomo zmogli korak naprej v medsebojnem razumevanju na dolgi poti sprave?